

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:2 • 2003

Marknad, bönder och kön. En fråga om likhet och skillnad

Av Maria Sjöberg

Synteser! Kan det vara intressant? Det verkar inte så. Våra dagars intresse för individer och enskilda historiska aktörer, liksom det faktum att små berättelser konkurrerar med och i bästa fall nyanserar syntesernas stora, tyder på att synteser helt enkelt är ute.

Dagens forskningstrender kan delvis ses som ett resultat av att post-strukturalistiska perspektiv trängt in i historieforskningen, vilket i sin tur till en del bottenar i en i det närmaste klassisk samhällsvetenskaplig motsättning, den mellan individ och samhälle eller struktur och aktör, vilken som bekant har präglat den historiska forskningens inriktning under hela 1900-talet.¹ I det ena fallet avgör samhället historien, i det andra fallet individen och i bägge är resultaten i princip givna på förhand.

Avsikten med detta inlägg är inte bara att jag vill plädera för en syntesernas renässans. Ännu hellre vill jag uppmuntra det oförutsägbara – överraskningar och provokationer – i forskningen. Kan forskningen inte provocera våra sinnen eller utmana aktuella materiella och politiska förhållanden blir den i förlängningen alltför lätt en maktens medlöpare, något som vore mycket olyckligt. Kan då synteser bidra till att öka historiens provokationer? Kanske.

På basis av några intryck från de forskningsfält jag är litet närmare bekant med, det agrarhistoriska och genushistoriska, vill jag – utan anspråk på att fullständigt redogöra för någotdera – diskutera motsättningen mellan individ och samhälle, och vad de olika perspektiven resulterar i. Denna motsättning omvandlar jag här till något mycket konkret och avgränsat i frågan om hur marknaden, alltså samhället i vid mening, uppfattas som förklaring till

1. Text av Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge 1984.

Maria Sjöberg, f 1960, är docent i historia vid Göteborgs universitet. Hon har huvudsakligen forskat om bergsbrukets sociala organisation under 1700-talet och könsrelationernas betydelse för äganderätt och samhälleliga maktförhållanden. För närvarande håller hon på att avsluta ett läroboksprojekt vars slutresultat är tänkt för universitetens grundutbildning i historia.

Adress: Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg
E-post: maria.sjoberg@history.gu.se

historisk förändring. Det begreppspar jag själv slutligen väljer för att försöka nå fram till ett slags kompromiss, en väg för att komma vidare, är likhet och skillnad. Kanske kan en förståelse av de historiska villkoren och dessas förändring utifrån begreppet skillnad bidra till att lösa upp den konstruerade motsättningen mellan individ och samhälle? Kanske kan en sådan upplösning öppna för nya synteser och utmaningar. Jag tror det. Allra först gäller frågan dock marknad och bakgrunden till mitt intresse för just detta begrepp.

Kapitalismens framväxt – en fråga om marknad

Historieforskningen har som bekant en lång tradition av kartläggning och rekonstruktion, något som under 1800-talet uttalat tjänade staten och nationen för att under 1900-talets första hälft hålla distans till andra samhällsvetenskaper. Visserligen förändrades även historievetenskapens metoder och intresseområden. Men oavsett om man som Birgitta Odén väljer att tolka förändringarna i termer av ett paradigmskifte som i första hand tillskrivs Weibullskolans inflytande, eller föredrar det av Rolf Torstendahl lanserade begreppspar minimikrav och optimumnormer, är det ingen överdrift att beskriva historievetenskapen som föga samhällsteoretiskt intresserad under 1900-talets första hälft.² Först mot slutet av 1960-talet och under 1970-talet blev historieforskningen på nytt mera samhällstillvänd. Denna omorientering innebar även ett genombrott för samhällsteorier av olika slag.³

Under 1970-talet, då socialhistoriska undersökningar med kvantitativa bearbetningar av kamerala källor växte stort i antal, stod historiematerialismen högt i kurs. Även om långt ifrån alla hänvisade direkt till Karl Marx skrifter producerades flera undersökningar i syfte att analysera kapitalismens och industrialiseringens framväxt, ofta utifrån böndernas horisont. I detta skede ökade även intresset för kvinnors historia och åtskilliga uppfattningar om patriarkatets uppkomst såg dagens ljus. Också här var kapitalismens framväxt central. Vilken betydelse denna ekonomiska omvandling hade för kvinnors villkor var en viktig fråga. I likhet med bondeforskningen var ambitionen även här att i första hand synliggöra grupper som glömts bort i tidigare forskning.

1970-talets agrarhistoriska forskning och kvinnoforskning hade flera saker gemensamt. Med tanke på det facit man hade på hand, det moderna och kapi-

2. Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsamhället*, Lund 1975; Rolf Torstendahl, "Minimikrav och optimumnormer i svensk historieforskning 1920–1960", i Rolf Torstendahl & Thorsten Nybom, *Historievetenskap som teori, praktik och ideologi*, Stockholm 1988.

3. Klas Åmark, *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, Stockholm 1981.

talistiska industrisamhällets klassförhållanden och könsrelationer, var det logiskt att målsättningen i bägge inriktningarna var att klargöra orsakerna till att utvecklingen nått just dithän. Det allmänt radikala politiska klimatet motive- rade att samhällets och den historiska utvecklingens avvisidor drogs fram i lju- set. Intresset var stort för undertryckta och marginaliserade gruppers historia.

I både agrar- och kvinnohistorien producerades en syn på tiden före kapi- talismens framväxt som något bättre, samtidigt framställdes bilden av samma tid som något sämre. De bägge synsätten, förbättring respektive för- sämring, uttryckte hårdraget två synteser. Tiden före kapitalismen blev guld- åldern för förlorarna, medan tiden i samband med kapitalismens framväxt blev guldåldern för emancipationens vinnare.

Ytterst resulterade bägge perspektiven i en syn på historien som något som bygger på tillväxt, en linjär framställning, där synen på *de Andra*, alltså det förflutna, mäts i på förhand givna mått: mer eller mindre kapitalism, eller mer eller mindre marknad. Dessa perspektiv gav alltså upphov till berättelser om likhet: marknad har alltid inneburit samma sak. Innan jag diskutera- rar detta närmare vill jag dock dröja kvar något vid 1970-talets social- historiska uppsving.

Starka och svaga bönder

För svenskt vidkommande kom agrarsamhället under särskilt 1700- och 1800- talen i fokus. Det var då den agrara revolutionen inleddes.⁴ Huruvida be- greppet revolution var lämpligt för att beskriva utvecklingen inom det väst- europeiska jordbruket före det industriella genombrottet debatterades i åtskilliga sammanhang.⁵ Vilken uppfattning som segrade klargörs inte minst av titeln på ett av banden i serien "Det svenska jordbrukets historia", nämligen Carl-Johan Gadds bok *Den agrara revolutionen 1700–1870* (2000).

De jordbrukstekniska framstegen kan sammanfattas i att det på 1900-ta- let krävdes avsevärt mycket mindre arbetskraft än på 1700-talet för att åstadkomma en viss kvantitet jordbruksprodukter. Det var dock inte bara fråga om en teknisk utveckling. De sociala och ekonomiska villkoren var av- görande och det var dem man koncentrerade sig på. Nyckelorden marknad, folkökning, social differentiering och proletarisering visar forskningens in-

4. T ex Christer Winberg, *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*, Lund 1977 (Göteborg 1975), s 33ff.

5. T ex Folke Dovring, "Eighteenth-Century Changes in European Agriculture. A Comment", *Agricul- tural history*, 43, 1969; Allan Thomson, *The Dynamics of the Industrial Revolution*, London 1975.

tresseområden. Ett epokbegrepp uppstod: 1750–1850 blev den period då det så kallade gamla bondesamhället raserades.

1970-talets agrarhistoriska forskning etablerade en modell som kan beskrivas enligt följande. I äldre tiders agrara produktion förflyttades arbetsresultatet från bönderna till feodaltherrarna med hjälp av ett utomekonomiskt tvång, samhällsideologi och fysiskt tvång. Reduktionens omfördelning av jord på 1680-talet var visserligen en revolution men den ägde rum inom systemets ramar och förmådde inte att spränga de feodala exploateringsrelationerna.⁶ Det skulle dröja till åtminstone en bit in på 1700-talet innan ramverket började brytas upp, något som framför allt märktes av att bönderna lyckades behålla allt mer av det överskott de producerade.⁷

Reduktionens omfördelning av jord och den produktionsökning som då inleddes, medförde emellertid en differentiering av bönderna. Ett storbonde-skikt etablerades samtidigt som antalet småbrukare blev flera. Dessa skillnader, som till en början var små, förstärktes av marknaden. Kampen om böndernas arbetsresultat resulterade i att det uppstod en marknad för jordbruksprodukter och arbetskraft. Denna marknadsbildning gick hand i hand med böndernas skiktning och på lång sikt deras proletarisering.

Denna modell, som här återgivits starkt förenklad, lyfter fram marknadens framväxt som det centrala under epoken 1750–1850. Christer Winberg, som i sin avhandling från 1975 undersöker sambandet mellan folkökning och proletarisering, konstaterar att befolkningen på Sveriges landsbygd vid 1800-talets mitt visserligen var dubbelt så stor jämfört med 1700-talets mitt. Men det var inte folkökningen som orsakade framväxten av ett stort jordlöst proletariet. Det var i stället marknaden.⁸ Hur den sociala skiktningen i detalj gick till i ett annat område än Dala pastorat i Västergötland är några år senare föremål för Maths Isacsons avhandling, vilken utspelar sig i södra Dalarna. Även här förklaras resultaten av marknadens tillväxt.⁹

Marknaden producerade starka och svaga bönder, vinnare och förlorare. I ett senare verk skriver Winberg, och syftar då på de förstnämnda: "Likt en gerillaarmé opererade de på fiendens territorium: de nyodlade och behöll

6. Maths Isacson, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*, Uppsala 1979, s 11–14.

7. Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Göteborg 1974.

8. Winberg 1977, s 269.

9. Isacson 1979, s 175.

den ökade produktionen för egen del."¹⁰ Isacson pekar å sin sida på dem som inte kunnat dra fördel av marknaden och därför riskerade att utgöra en del av "socknens växande agrara underklass".¹¹

1970-talets perspektiv på bondeklassen har senare tagits upp av 1990-talets agrarhistoriska forskning, trots att empirin ibland visat sig vara motspänstig. I Maria Ågrens avhandling från 1992, där hon likt Isacson intresserar sig för den sociala skiktningens förlopp, frågar hon sig vad som förändrade "balansen i detta så homogena område", i ett område som då mätningen avslutas, vid 1800-talets mitt, var långt mindre differentierat än resten av landet.¹² Slutresultatet, 1800-talets skiktning, är även ett givet facit i min avhandling från 1993, trots att den egentligen var svår att leda i bevis.¹³ Kulturgeograferna Ulf Sporrang och Elisabeth Wennerstens undersökning av Leksand rymmer en liknade uppfattning. Trots den skeva fördelning de själva räknat fram för år 1571 framhåller de 1800-talets ekonomiska ojämlikhet som ny med orden: "Vi ser här kanske början av en proletariseringprocess."¹⁴ Hos alla tre förklaras 1800-talets sociala stratifiering av framför allt marknadens framväxt.¹⁵

Redan på 1970-talet fanns emellertid invändningar mot att marknaden först under 1700- och 1800-talen skulle ha orsakat social differentiering. I sin studie av västra Värmland, publicerad 1977, konstaterar Eva Österberg att den ekonomiska ojämlikheten bland bönderna var stor vid 1500-talets slut.¹⁶ Även om det främst var effekterna av skattetrycket som, enligt Österberg, var orsaken var också marknaden av betydelse.¹⁷

Varför trängde inte uppgifterna om skiktningen bland bönderna mot 1500-talets slut in i den forskning som studerade samma sak under perioden

10. Christer Winberg, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*, Rättshistoriskt bibliotek band 38, Stockholm 1985, s 206.

11. Isacson 1979, s 175.

12. Maria Ågren, *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650–1850*, Uppsala 1992, s 64, 91.

13. Maria Sjöberg, *Järn och jord. Bergsmän på 1700-talet*, Stockholm 1993, s 107.

14. Ulf Sporrang & Elisabeth Wennersten, *Marken, Gården, Släkten och Arvet. Om jordägandet och dess konsekvenser för människor, landskap och bebyggelse i Tibble och Ullvi byar, Leksands socken 1734–1820*, Leksands sockenbeskrivningar del X, Stockholm 1995, s 253.

15. Ågren 1992, s 265; Sjöberg 1993, s 200; Sporrang & Wennersten, 1995, s 70.

16. Eva Österberg, *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600*, Lund 1977, s 259.

17. Österberg 1977, s 260. Jfr Janken Myrdal & Johan Söderberg, *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*, Stockholm 1991, s 200; Börje Harnesk, "Rika bönder och fattiga. Hälsingland på 1500-talet", *Scandia* 2000:2, vilka pekar på att den sociala differentieringen mellan 1571 och 1599 snarast jämnades ut.

1750–1850? Vad för slags marknad påverkade bönderna på 1500-talet jämfört med den marknad som senare växte fram? Var marknadens effekter de samma oavsett tid och rum? Dessa frågor ställdes inte. Kanske resultaten ändå inte skulle ha blivit annorlunda. Den sociala stratifieringen skulle i varje fall inte entydigt ha framstått som en linjär tillväxtkurva. I Maths Isacsons fall levde inte ens den egna empirin fullständigt upp till vad teorin föreskrev:

Källmaterialet är alltför bräckligt för att några bestämda slutsatser skall kunna dras före 1800-talets mitt. Men mycket i undersökningen pekar på att skillnaderna i åkerareal, förmögenhet, befolkning och arbetskraft var större i slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet än i mitten av 1700-talet. Men framför allt var skillnaderna små i början av 1800-talet, före den agrara revolutionen.¹⁸

Isacson utgick från 1800-talets slut, då differentieringen var stor, och han ordade därför inte mycket om förhållandena mot slutet av 1600-talet. Det empiriska underlag vi numera har talar emellertid för att det snarast var situationen i mitten på 1700-talet som var speciell. Varken tidigare eller senare tycks resurserna ha varit så jämnt fördelade som då.¹⁹

Om läget omkring 1750 var exceptionellt utjämnat är det alltså inte att undra på att 1800-talets förändring av bondeklassens sociala sammansättning varit osedvanligt dramatisk. I en artikel från 1982 diskuterar Eva Österberg den sociala stratifieringens variation över tid, bland annat med ledning av Isacsons rön. Hon drar hypotetiskt slutsatsen: "Paradoxalt nog vore 1700-talet i så fall mer av 'ett traditionellt bondesamhälle', trots den efter hand ökande mängden egendomslösa, än 1600-talet."²⁰ Även Christer Winberg påpekade 1985: "Överhuvud bör man nog starkare än vad som hittills gjorts i forskningen framhäva marknadshushållningens höga utvecklingsgrad under 1600-talet."²¹

Dessa iakttagelser följdes inte upp i någon större omfattning. När det ändå har skett har det främst inneburit att marknaden förflyttats längre bakåt i tiden. Marknaden tycks då ha varit oföränderlig i allt utom i kvantita-

18. Isacson 1979, s 174.

19. Maria Sjöberg, *Kvinnors jord, manlig rätt. Äktenskap, egendom och makt i äldre tid*, Hedemora 2001, s 45.

20. Eva Österberg, "Den gamla goda tiden. Bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället", *Scandia* 1982:1, s 55. Österbergs kursivering.

21. Winberg 1985, s 204.

tivt avseende.²² För det mesta håller dock forskningen fast vid det epokbegrepp som etablerats på 1970-talet. Perioden 1750–1850 kvarstår ännu som den stora skiktningens tidevarv, som det skede då marknaden definitivt fick grepp om bondesamhället, då förlorarna blev proletärer och vinnarna förmögna och självmedvetna storbönder.²³

Sammanfattningsvis etablerade 1970-talets bondeforskning en uppfattning om marknaden, vilken i sin tur gav upphov till en livskraftig och starkt forskningsgenererande syntes om marknadssamhällets uppkomst. Nackdelen är att denna syntes utgick från föreställningen att marknaden alltid, oavsett tid och rum, spätt på social stratifiering. Den var sig lik. Att den först under perioden 1750–1850 blivit så stor att den medfört social differentiering bland bönderna innebär ingen grundläggande invändning, marknaden var sig lik, om än mycket större. Marknaden tas för given och framstår som omöjlig att reglera och påverka, som om den vore en naturkraft. Vad har då marknaden med könsrelationerna att göra? Ett svar ges av hur den genushistoriska forskningen ställt sig till marknaden som förklaring till historisk förändring.

Starka och svaga kvinnor

Även om 1970-talets socialhistoria rörande bondesamhället i allmänhet intresserade sig för klassförhållanden integrerades kvinnor ibland som variabel. Barnafödslar och giftermålsåldrar kartlades utan att man särskilt var ute efter kvinnors villkor. De kom med på köpet.²⁴ Samtidigt steg intresset för att särskilt studera kvinnors villkor. Även här fanns kapitalismens och marknadens framväxt med som viktig referens.

En livskraftig tanke som redan i början på 1900-talet drevs av Alice Clark i hennes studie om kvinnors arbete på 1600-talet har varit att kvinnor före kapitalismen var relativt jämställda med män.²⁵ Orsaken var att arbetet i äldre tid utfördes gemensamt av de äkta makarna. I takt med marknadens framväxt skildes de äkta makarna åt och kvinnors arbete blev mer knutet till hem och omsorg än tidigare. Därmed försämrades kvinnors ställning och de blev mer underordnade än förut. Samtidigt närdes bilden av den starka bond-

22. T ex Lennart Andersson Palm, "Vardagsekonomin strukturer. Inrikeshandel 1622–1810", *Scandia* 1992:2.

23. T ex Rosemarie Fiebranz, *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjurärke 1750–1850*, Uppsala 2002.

24. Maria Sjöberg, "Från kvinnohistoria till genushistoria", i Magnus Perlestam (red), *Genusperspektiv i historia. Metodövningar*, Lund 2001.

25. Alice Clark, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, London 1992 (1919).

kvinnan som enligt denna uppfattning hade haft stora maktbefogenheter i äldre tider.²⁶

Var det inte kapitalismen och marknaden som slog undan förutsättningarna, så var det reformationen, renässansen, den medeltida skråorganisationen eller den kristna kyrkans institutionalisering som försämrade kvinnans ställning. I några fall skedde också motsatsen, alltså en förbättring. I sådana banor tolkas till exempel framväxten av protoindustri.²⁷ Likt en gäckande skugga har dock jakten på kvinnors storslagna förflutna delvis förflyttats allt längre bakåt i tiden och numera har den starka kvinnan även flytt från vikingatiden.²⁸ Likväl är perspektiven på kvinnors villkor i termer av försämring och förbättring i relation till historiska förändringar alltså aktuella.²⁹

Precis som i bondeforskningen resulterar även kvinnohistoriens förbättrings- respektive försämringstaser i linjära framställningar och berättelser om likhet. Arne Jarrick, som visserligen är ute i ett helt annat ärende, pekar i förbigående på de ibland orimliga konsekvenserna av att analysera historiska processer utifrån begreppspar försämring respektive förbättring. I det ena fallet tolkas en företeelse som en försämring medan samma sak i det andra utgör exempel på förbättring.³⁰

Liksom bondeforskningen etablerade även kvinnohistorien ett epokbegrepp. 1800-talets andra hälft uppfattades dels som en försämringsperiod i samband med de krav marknaden ställde på bondesamhällets starka kvinnor, dels som en kvinnornas frigörelsetid. Successivt, genom den ena reformen efter den andra, nåddes en högre grad av jämställdhet mellan könen.

Gunnar Qvist, vars kvinnohistoriska studier var svenska pionjärinsatser, kom 1977 med en provocerande förklaring till den så kallade kvinnoemancipationen. För honom framstår kvinnoemancipationen ”som i huvudsak bestämmd av materiella krafter, av arbetsmarknadens och kapitalmarknadens be-

26. Dessa forskningstrender kritiserar i t ex Inger Lövkrona, ”Nyckelknippans semiotik. Den starka bondkvinnan – myt eller verklighet?”, i Anders Gustavsson (red), *Nordisk etnologi och folkloristik under 1800-talet. Några forskningstrender presenterade vid en forskarkurs i Uppsala*, Uppsala 1990; Judith M Benneth, ”Medieval Women, Modern Women. Across the Great Divide”, i David Aers (ed), *Culture and History 1350–1600. Essays on English Communities, Identities and Writing*, London 1992.

27. T ex Hans Medick, ”The proto-industrial family economy”, i Peter Kriedte, Hans Medick & Jürgen Schlumbohm, *Industrialization before industrialization. Rural Industry in the Genesis of Capitalism*, Cambridge 1980.

28. Audur Magnúsdóttir, ”Den starka kvinnan”, *Forskning och Framsteg* 1999:5

29. Eva Österberg, ”Den förmoderna kvinnan – variationer och tvetydigheter”, i Eva Österberg (red) *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Stockholm 1997.

30. Arne Jarrick, *Kärlekens makt och tårar – en evig historia*, Stockholm 1997, s 247ff. Citerat s 249.

hov”.³¹ Männen gick med på att genomföra formell jämställdhet utan avsikt att uppnå en faktisk, och skälet var att de ville få tillgång till kvinnors ekonomiska resurser.

I Qvists perspektiv betonas, precis som i bondeforskningen, marknadens roll. Det var marknadens tillväxt som tvingade fram reaktioner hos männen. För att kunna dra fördelar av marknadens framfart genomförde männen juridiska reformer som lösgjorde både kvinnorna själva och deras resurser: ”Men samhällsordningen krävde inte bara frigörelse av kvinnans arbetskraft. Att på en växande och allt rörligare kapitalmarknad hålla en sektor bunden via förmyndarregler, som var fallet med den ogifta kvinnans egendom, måste i längden te sig ohållbart.”³²

Men det var inte enbart marknaden som påverkade kvinnors villkor. Avgörande var även konflikten mellan könen, vilken skar igenom samhällets klassgränser. Gunnar Qvist pekar exempelvis på LO:s ovilja att ta itu med principen om lika lön för lika arbete, något som även senare forskning understryker.³³

Med tiden försköts det kvinnohistoriska intresset från kapitalismens framväxt. Därmed kom marknaden att förlora sin roll som huvudförklaring. För den riktning kvinnohistorien tog mot slutet av 1980-talet går det knappast att överdriva betydelsen av den amerikanska historikern Joan Wallach Scotts arbeten.³⁴

För svenskt vidkommande fick genus som begrepp och teori sitt definitiva genombrott med Yvonne Hirdmans utveckling av Scotts tankar.³⁵ Till skillnad från 1970-talets ambitioner ansåg Hirdman att det varken var möjligt eller ens intressant att söka upphovet till kvinnors underordning. Hon ville hellre fästa uppmärksamhet på de mekanismer som bidragit till att detta slags maktförhållande kunnat fortleva generation efter generation. Hirdman betonar seglivade föreställningar, vilka bottnar i en strävan att göra hierarkisk åtskillnad mellan könen, och enligt henne genomsyrar dessa föreställningar alltifrån hur hela samhällen organiseras till den enskilde individens sätt att förhålla sig till sin omvärld.

31. Gunnar Qvist, ”Ett perspektiv på den s k kvinnoemancipationen i Sverige”, i Gunnar Qvist, *Konsten att bli en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, Stockholm 1978 (1977), s 207.

32. Gunnar Qvist, ”Ett perspektiv på den s k kvinnoemancipationen i Sverige”, i Qvist 1978, s 175.

33. Gunnar Qvist, ”LO och kvinnorna på arbetsmarknaden”, i Qvist 1978, s 150; Yvonne Hirdman, *Med klaven tunga. LO och genusordningen*, Stockholm 1998.

34. Joan W Scott, *Gender and the Politics of History*, New York 1988.

35. Yvonne Hirdman, ”Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning”, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:3; Yvonne Hirdman, ”Genussystemet”, i *Makt och demokrati i Sverige*, SOU 1990.

Med betoningen på föreställningar växlade sålunda den svenska genusforskningen in på ett mer eller mindre uttalat konstruktivistiskt spår. Kvinnor som variabel ersattes av frågor som gällde hur kön som kategorier konstruerades. I stället för kvinnor blev genusrelationer som maktrelationer det centrala, vari kvinnors strukturella underordning var grundläggande. Denna uppfattning var dock inte fri från invändningar.³⁶

På 1990-talet framstod sålunda det genushistoriska fältet som splittrat, kanske delvis som en följd av att det vuxit dramatiskt i omfattning. För en del var könsens maktrelationer, samhället, det väsentliga, för andra var i stället kvinnors villkor och möjligheter, individerna, det centrala. Finns då något kvar av 1970-talets uppfattningar i våra dagars genusforskning? Ja. Fortfarande finns variationer på ett liknande tema som i bondeforskningen, starka respektive svaga kvinnor. Fortfarande betyder "kön" i allmänhet att det är kvinnor som lyfts fram. Män betraktas inte lika ofta som könsvarer. Den växande forskningen om maskuliniteter är dock ett tecken på förändring härvidlag. Av särskilt intresse i detta sammanhang är att marknad fortfarande existerar som förklaring till könsrelationernas utformning.

I genushistorien syftar man förvisso inte på samma marknad som då det gäller böndernas emancipation och samtidiga proletarisering, alltså storgodsens driftomläggningar eller uppkomsten av en marknad för jord och jordbruksprodukter. I stället är det arbetsmarknaden, kapitalmarknaden och i vid mening det svenska näringslivets expansion och anpassning till den internationella handeln man har i åtanke.³⁷ Så behandlas marknad av exempelvis Christina Florin och Ulla Johansson i deras studie om läroverken där de bland annat framhåller att utbildningssystemets förändringar var svar på industrins växande krav på arbetskraftens skolning. Florin och Johansson understryker dock att utbildningssystemets förändringar inte enbart kan "förklaras i termer av en ekonomisk reduktionism där allting ses som avhängigt av ekonomiska förhållanden".³⁸

36. T ex Christina Carlsson-Wetterberg, "Från patriarkat till genusystem – vad kommer sedan?", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1992:3; Lena Sommestad, "Kvinnor, industrialisering och välfärd. Argument för en komparativ genusforskning", *Häftan för Kritiska Studier* 1995:1; Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, Lund 1998.

37. T ex Kerstin Norlander, *Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser. Liljeholmens Stearinfabriks AB 1872–1939*, Göteborg 2000, s 276.

38. Christina Florin & Ulla Johansson, "Där de härliga lagrarna gro". *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Stockholm 1993, s 269f. Citerat s 270.

Hos Florin & Johansson utgör marknaden ett föränderligt ramverk där de själva studerar effekterna. För dem är alltså marknadens påverkan närmast ett teoretiskt antagande. I andra sammanhang tilldelas marknaden en mera avgörande och verkligt grundläggande roll. Den omvandlas till något abstrakt, närmast metafysiskt.³⁹

Anita Göransson, som i sin tidsövergripande syntes vill förena poststrukturalism med realism, är ute efter att formulera generella förklaringar till historisk förändring. Hon pekar då på marknadens påverkan, individers och kollektivs medvetna handlingar och slutligen konkurrens mellan "maktbaser".⁴⁰ Göransson sammanfattar därmed de huvudförklaringar, en materialistisk, en aktörsorienterad och en poststrukturalistiskt influerad, som varit i omlopp inom genusforskningen de senaste åren.

Samtidigt ger Göransson även uttryck för en syn på marknaden där den framstår som en överordnad och extern huvudfaktor, med en i det närmaste autonom utveckling. Hennes uppfattning om marknadens roll för historisk förändring erinrar sålunda om bondeforskningens och 1970-talets kvinnohistoriska. Göransson utvecklar emellertid sin ståndpunkt när hon menar att könsrelationer inte kan förändras av sig själva: "Könsrelationer förändras inte spontant, och de har ingen egen dynamik, ingen autonom dynamik i egenskap av kön. Det ligger i deras egenskap av konstruktioner."⁴¹

Mot Göranssons uppfattning om marknadens särställning kan hävdas att könsrelationerna faktiskt har en egen inre dynamik, vilken i sin tur kan generera andra förändringar och framför allt bör ses som förutsättningar för dessa förändringar. Med Hirdmans ord: "Ordningen av människor i genus har blivit basen för de sociala och politiska ordningarna."⁴²

Hirdman uppfattar könsrelationerna som en förutsättning för andra samhällsförändringar, inte enbart som konsekvenser av exempelvis marknadens framväxt. I mitt tycke medför detta perspektiv fördelen att risken för ekonomisk reduktionism undanröjs och frågorna omfattar dessutom hela samhället, inte enbart kvinnor. Vad könsrelationerna har inneburit för andra samhällsförändringar, till exempel äganderättens omvandling eller kapitalismens

39. Följande diskussion bygger delvis på Sjöberg, *Kvinnors jord*, s 179–193.

40. Anita Göransson, "Mening, makt och materialitet. Ett försök att förena realistiska och poststrukturalistiska positioner", *Häftan för Kritiska Studier* 1998, s 111.

41. Göransson 1998, s 8f.

42. Hirdman 1988, s 51.

framväxt, är frågor som inte bara provocerar vår tids föreställningar om det förflutna. De har också potentialen att generera nya synteser, där genus ses som en (av flera) förutsättningar för historisk förändring, inte enbart en effekt.⁴³

Slutsatsen är att då marknaden tas för något givet, något som till sin karaktär är oföränderligt, räcker alltså inte marknad som svar på frågan hur människor arrangerar sina liv som könsval. Marknaden är heller inte tillräcklig som övergripande förklaring till historisk förändring. En given marknad riskerar dessutom att reducera forskningens frågor och svar till en fråga om mängd, inte art. Lösningen är nu inte att placera förklaringarna till historisk förändring hos enbart enskilda individer, en av de förklaringar som nämns ovan. Utan vidare exemplifieringar kan samma kritik som framförts mot marknaden som generell historisk förklaring riktas mot individcenterade förklaringar till samhällsförändring. Då individens upplevelser och erfarenheter tas för givna, då vår egen tids förståelse av fenomen överförs till det förflutna är risken stor för essentialistiska och förutsägbara tolkningar; människan är sig lik över tid. Hur är det då möjligt att förena dessa båda perspektiv, att komma vidare?

Likhet, skillnad och historisk kontext

I en artikel om de vetenskapliga framställningarnas narrativa strukturer lyfter etnologen Ella Johansson fram begreppsparet skillnad och likhet. I det ena fallet inleds framställningen med något som vid en första anblick framstår som obegripligt. I takt med att berättelsen fortskrider rätas frågetecknen ut och det obegripliga blir begripligt. Johansson kallar denna form för en berättelse om likhet. Även det motsatta finns, berättelser om skillnad. De börjar med något vi känner igen och slutar med att detta i själva verket döljer en rad komplikationer. Johanssons poäng är att berättelser om likhet hotar att reducera *den Andre* till en själv, medan berättelser om skillnad riskerar att upprätthålla *den Andres* främlingskap. Själv menar hon att även om bägge tillvägagångssätten innebär risk för misstolkningar är ändå det sistnämnda mer intressant och utmanande: "Likhetens berättelser är förbundna med en etik som är möjlig att rationalisera och universalisera. [...] Skillnadens berättelser är knutna till en icke generaliserbar etik, som betonar ödmjukhet, er-

43. Maria Sjöberg, "Släkt, kön och egendom. Kring det äldre samhällets egendomsrättsliga villkor", i Britt Liljewall, Kirsti Niskanen & Maria Sjöberg (red), *Kvinnor och jord. Arbete och ägande från medeltid till nutid*, Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 15, Stockholm 2000; Sjöberg, *Kvinnors jord*, s 21.

kännande, empati och respekt för den andre, också när den andre är underlig, obegriplig eller rentav motbjudande."⁴⁴

Ordet berättelse används även i den historiska forskningens framställningar, men vad detta står för klargörs inte alltid. Som Rolf Torstendahl kanske något förenklat påpekar i en diskussion om konstruktion och konstruktivism bör dock narration inte ses som en direkt avspiegling av historiska realiteter utan snarast som ett sätt att organisera kunskap.⁴⁵

Sett på detta vis kan Johanssons resonemang om berättelser lätt föra vidare till frågan om vilken historieuppfattning, likhet eller skillnad, som är berättelsens styrande princip. I detta fall kan diskussionen förenklas genom att begränsas till synen på marknaden. Det har redan framgått att då marknaden tas upp som övergripande förklaring är det utifrån berättelser om likhet. Marknaden har visserligen skiftat i styrka och omfattning, men är till sitt väsen densamma och medför i förlängningen samma sak, oavsett tid och rum. Marknaden tas för given och problematiseras inte.

Skillnad mäts inte i karaktär utan i kvantitet. Motsvarande kan sägas om forskning om märkvärdiga och storslagna individer, något som vuxit dramatiskt på sistone. I exempelvis Gunnar Wetterbergs faktsäckade biografi om Axel Oxenstierna påpekar författaren visserligen att ett studium av Oxenstiernas levnadsöde kräver att tiden och hans förutsättningar beaktas. Motivet är dock inte att åstadkomma en berättelse om skillnad eller utökade möjligheter till att djupare kunna analysera Oxenstiernas gärningar kontextuellt. Det är snarast en väg för Wetterberg att förstå – och förmedla – hur storslagna Oxenstiernas gärningar var.⁴⁶ Också här är alltså måttstocken i första hand kvantitativ. Individen, alltså Oxenstierna, tas för given utifrån Wetterbergs egna igenkännanden och problematiseras inte.

Oavsett om likhetsberättelserna gäller marknaden, samhället, eller enskilda individer uppstår sålunda problem när handlingar och erfarenheter förutsätts vara de samma oavsett historiska villkor. Enligt min mening finns skäl att undvika detta eftersom en sådan hållning i förlängningen både är reduktionistisk och essentialistisk. Inga större överraskningar eller provo-

44. Ella Johansson, "Berättelser om skillnad, berättelser om likhet. Etnografi, värderingar och politik", i Fredrik Miegel & Fredrik Schough (red), *Dikotomier. Vetenskapsteoretiska reflektioner*, Lund 1998, s 215.

45. Rolf Torstendahl, "Constructions and Constructivism in History", *Meaning and Interpretation*, KVHAA Konferenser 55, Stockholm 2000.

46. Gunnar Wetterberg, *Kanslern. Axel Oxenstierna i sin tid*, del 1, Stockholm 2002, prolog.

rande tolkningar är att vänta med sådana utgångspunkter och perspektiv. Det kan motiveras på följande vis:

Vad individer upplevde och erfor i det förflutna är förvisso besvärligt att komma åt, särskilt om det gäller så kallat vanligt folk. Motsvarande kan sägas om samhällliga förhållanden som exempelvis marknad eller äganderätt. Emellertid varken kan eller bör det vara enkelt att förstå och förklara innebörden av sådana företeelser, begrepp och institutioner i andra samhällen och tider.

Om utgångspunkten emellertid är att det som är möjligt att uppleva och erfara ses som samhälligt organiserat, inte något individerna i sig själva förfogar över, blir inte bara vägarna till det förflutna mera framkomliga, utan den konstlade motsättningen mellan individ och samhälle luckras även upp. Därmed ges också möjlighet att kritiskt pröva äldre synteser samtidigt som förutsättningar uppstår för nya. Avslutningsvis skall jag helt kort utveckla detta.

Kön, individ och marknad – mot nya teser

För drygt tio år sedan förespråkade Arne Jarrick och Johan Söderberg att begreppsparet struktur och aktör borde lösas upp: "I stället handlar det om det dynamiska samspelet mellan aktörer, en växelverkan som i sig själv är den struktur som oavlatligt både bevaras och förändras."⁴⁷ Denna uppfattning kan jag instämma i. Men hur går man konkret till väga? Mot bakgrund av det ovan sagda kan ett sätt ta sin början med frågan vilken individ, eller vilket samhälle det är som avses? Eller, för att vara mer konkret, vilken marknad avses?

En något sen fortsättning på Jarricks och Söderbergs plädering kan då föras i banor inspirerade av Michel Foucaults syn på subjektet, där subjektet, individen, ses som konstituerat i förhållande till vissa bestämda villkor.⁴⁸ Detta är inte detsamma som att frånta individen handlingsmöjligheter eller manöverutrymme, utan endast ett klargörande av villkoren för detta. Individens handlingar, upplevelser eller erfarenheter kan därmed inte ses som något som existerar utanför kulturella ordningar. I stället bör de uppfattas som handlingar *inom* befintliga förutsättningar och maktrelationer.⁴⁹

47. Arne Jarrick & Johan Söderberg, "Aktörsstrukturalismen: ett nytt hugg på humanvetenskapens gordiska knut", *Historisk tidskrift* 1991:1, s 84.

48. Michel Foucault, "Afterword. The Subject and Power", i Hubert L Dreyfus & Paul Rabinow, *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*, New York 1982.

49. Jfr Scott 1988, s 42.

När individens handlingar eller upplevelser upphör att förstås som effekter av individens inre disposition, något oberoende av tid och rum, blir i stället de kulturella förutsättningar som möjliggjorde – och även begränsade – handlingarna det väsentliga.

Kulturella förutsättningar, de som möjliggjorde upplevelser, handlingar och erfarenheter i olika tider och rum, kan vara främmande och svårförståeliga. De kan även vara obehagliga och osmakliga. Till skillnad från individernas uppsättningar av själsliga egenskaper har dock de kulturella förutsättningarna den obestridda fördelen att vara åtkomliga.

Fokus på kulturella förutsättningar innebär inte bara fördelen att en företeelse, exempelvis marknadens karaktär och effekter eller individens upplevelser, bedöms utifrån dess historiska kontext, där de historiska villkoren erkänns, utan det erbjuder också en möjlighet till att analysen resulterar i en berättelse om skillnad, där avståndet i tid och rum respekteras.

Inte är det särskilt provocerande att i våra dagar hänvisa till marknadens konsekvenser för både det ena och andra. En större utmaning ligger i att analysera vad marknaden är, vad den har varit och hur den upplevts. Inte minst är frågan på vilka sätt könsrelationerna har påverkat marknadens utveckling? Att så har skett behöver vi inte tvivla på. På 1930-talet hävdade till exempel den engelska historikern Elisabeth Waterman Gilboy i polemik mot tidigare forskning att efterfrågan och konsumtionen, inte bara produktionen, var avgörande för den industriella omvandlingen. Hon pekade på att marknaden växte på grund av en social tävlan mellan klasser.⁵⁰ Samma uppfattning har därefter drivits av flera, av vilka historikern Harold Perkin kanske är den mest kända. För honom utgör social tävlan mellan klasser om status och prestige den ökade efterfrågans kärna, och i förlängningen blir social tävlan därmed en förklaring till industrialiseringen.⁵¹

Kvinnor har dock inte ingått i klasser på samma villkor som män. Att kvinnors klasstillhörighet fram till en bit in på 1900-talet avgjordes av deras fäder eller makar, den var indirekt, gör emellertid inte deras roll i klassernas sociala tävlan mindre. I till exempel Christer Ahlbergers studie om konsumtionens förändring 1750–1900 finns flera exempel på hur kvinnors kulturella förutsättningar var avgörande i klassers sociala tävlan, och att detta även bidrog till produktionsökning. Mot 1800-talets slut konstaterades att det var mode

50. Elisabeth Waterman Gilboy, "Demand as a Factor in the Industrial Revolution", i Arthur Harrison (ed), *Fact and Factors in Economic History*, Cambridge 1933.

51. Harold Perkin, *The Origins of Modern English Society 1780–1880*, London 1969.

att till kvinnokläder använda färgad bomullsvävnad och att den starkt stegrade efterfrågan på det moderna även drivit fram ökad tillverkning. Vid denna tid blev det även vanligt att lägga vävda mattor på golven, också i enkla hem, och hemmiljöerna var framför allt kvinnors ansvarsområden. Ett annat exempel är kaffe som när det efter 1850 var etablerat som en nödvändighetsvara snart blev en dryck för framför allt kvinnor. Eftersom kaffe krävde en rad andra varor som koppar och fat et cetera var kaffedrickandet en betydelsefull stimulans för både produktion och konsumtion.⁵²

Alltså, om till exempel begreppen social tävlan och klass sålunda problematiseras utifrån en könsaspekt är det tydligt att det mot bakgrund av de ovan angivna exemplen går att peka på att marknaden och dess förändringar var starkt beroende av könsrelationernas utformning, och därmed inte minst på att rådande könsrelationer en av marknadens kulturella förutsättningar. Slutligen står det alltså klart att om marknadskrafter uppfattas som de mänskliga och därmed könsbundna kraftmätningar de till syvende og sidst ändå är, infinner sig också den utmanande frågan som förhoppningsvis kan stimulera till fortsatt diskussion, bland bonde- såväl som genusforskare: Vilka är egentligen marknaden?

Summary: The Market, Peasants and Gender. A Matter of Similarity and Difference

Present trends in science – where interest in individuals as historical actors has increased lately, just as small narratives are competing with the large narratives of syntheses – seem to indicate that syntheses are out of fashion. These trends could partly be interpreted as reactions to a former hegemony of structural perspectives in history, as a result of an impact of post-structuralism in a broad sense. This sketch of history today has its origin in a classical dichotomy in the social sciences: individual and society or actor and structure.

In order to argue in favour of a renaissance for syntheses in history, I will try to show how to dissolve, from my point of view, the very inhibiting opposition between individual and society in the historical sciences. In order to succeed in this task, the article starts with a review of the market as a historical pheno-

menon and as an illustration of how a predominant structural perspective has been used to explain historical change in both agrarian and gender history. In both fields, the market happened to be treated as an overall explanation. In both gender and agrarian history these interpretations emerge from a conception of the market as similar over time. The market has changed dramatically but mostly in quantitative aspects. More or less, the market has been seen as the main sign of historical change.

In these narratives the essence of the market has been taken for granted. Contrary to this idea, I will argue for a mixture of structuralism and post-structuralism, a perspective, which has its starting point in the differences over time and therefore emphasises the qualitative aspects of historical change. In this perspective, where focus is on the cultural conditions for e.g. the market, neither individuals nor society could be neglected; both are interpreted as necessary and dependent parts of the process. Furthermore, gender (among other aspects) should be treated as a precondition for historical change, even the change of the market. Finally, I try to illustrate a way to look upon the change of the market from a gender perspective. After all, market forces are not forces of nature. They belong to the sphere of humanity, which, like everything else, is built on and within gender relations.

52. Christer Ahlberger, *Konsumtionsrevolutionen. Om det moderna konsumtionssamhällets framväxt 1750–1900*, Göteborg 1996, s 49f, 90–99.